

Antoni Dieriabin
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wybrane aspekty współczesnej rosyjskiej pamięci kulturowej

Poniższy artykuł omawia wybrane aspekty współczesnej rosyjskiej pamięci kulturowej. Zostaną one omówione przy użyciu częściowo zmodyfikowanych idei Aleidy Assman — w szczególności idei pamięci kulturowej. Modyfikacja jej idei zastosowana w poniższym artykule polega na uznaniu, że pamięć kulturowa nie tylko służy do (jak pisała Aleida Assmann) „komunikowania się w długofalowej perspektywie historycznej”¹, ale też „określa wspólne doświadczenie i wspólną wolę”, którą to cechę Aleida Assmann przypisuje pamięci zbiorowej.² Włączenie tych cech do pamięci kulturowej nie oznacza włączenia pamięci zbiorowej do pamięci kulturowej. Jan Assmann słusznie zauważa, że ważną cechą odróżniającą pamięć kulturową od pamięci zbiorowej jest różnica wymogów, jakie należy spełnić, by partycypować w tych rodzajach pamięci.³ Jako ich przykład Jan Assmann wymienia m.in. pomyślnie ukończenie egzaminu.⁴ W ten sposób cechą charakterystyczną pamięci kulturowej jest według Jana Assmana to, iż ma do niej dostęp węższy krąg społeczeństwa, niż do pamięci zbiorowej, w której partycypuje całość danego społeczeństwa.⁵ Definicja pamięci kulturowej Aleidy Assmann i Jana Assmanna wymaga poszerzenia, gdyż o ile Jan Assmann zauważa, że pamięć

¹ A. Assmann, *Między historią a pamięcią. Antologia*, red. naukowa M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, s. 56.

² *Ibidem*.

³ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, s. 70-71.

⁴ *Ibidem*, s. 70.

⁵ *Ibidem*.

zbiorowa i kulturowa mogą w danym społeczeństwie oddalić się od siebie na tyle, że utworzą dwie osobne pamięci⁶, to przypadek współczesnej Rosji ukazuje, iż jest możliwe wypieranie i zastępowanie pamięci zbiorowej przez pamięć kulturową pod wpływem działań władz państwa. Jan Assmann pisał również, że przedstawiciele władzy za pomocą pamięci kulturowej mogą doprowadzić do zapomnienia pewnych elementów pamięci⁷, jednakże — jak pokazuje przykład współczesnej Rosji — jest możliwe nie tylko zapomnienie, lecz i zastępowanie pamięci elementami znajdującymi się wcześniej w archiwum kultury lub też nowo utworzonymi.

W ciągu ponad 30 lat, które minęły od rozpadu ZSRR rosyjska pamięć kulturowa, będąca przed 1991 rokiem częścią radzieckiej pamięci kulturowej, uległa znaczącej przemianie. Przemiana ta dokonała się w szczególności w obszarze elementów jej archiwum i kanonu, gdyż ich zawartość uległa zmianie znaczenia, usunięciu, lub zastąpieniu pod wpływem rosyjskiej władzy.

Rosyjska władza w pewnym stopniu oddziaływała na kształtowanie się rosyjskiej pamięci kulturowej już za czasu prezydentury Borysa Jelcyna (choć było to oddziaływanie słabsze niż za prezydentury Władimira Putina). Właśnie w latach 90. XX wieku zostały po raz pierwszy użyte metody przekształcenia pamięci kulturowej rozwinięte później w XXI wieku. Najważniejszą z tych metod była idea wykorzystania Dnia Zwycięstwa do legitymizacji ówczesnego prezydenta.⁸ Borys Jelcyn, pomimo swej antykomunistycznej polityki w czasie kampanii wyborczej w 1995 roku w celu zdobycia poparcia części elektoratu komunistów zorganizował po raz pierwszy od 1990 roku Paradę Zwycięstwa na placu Czerwonym.⁹ W ZSRR Parada Zwycięstwa odbyła się tylko czterokrotnie w 1945¹⁰, 1965, 1985 i 1990 roku¹¹. Od 1948 roku do 1965 roku Dzień Zwycięstwa nie był w ZSRR świętem państwowym. Został uznany w 1965 roku za święto państwowe i 9 maja odbyła się druga Parada Zwycięstwa w dziejach ZSRR.¹² Było to związane z zamiarem wykorzystania zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (WWO) przez Leonida

⁶ *Ibidem*, s. 70-71.

⁷ *Ibidem*, s. 87.

⁸ А. Бобраков-Тимошкин, А. Вагнер, К. Кобрин, Я. Шимов, Смысл и бессмыслица Дня Победы, 9.05.2015 г., źródło: www.svoboda.org/a/27001060.html (dostęp: 13.10.2023).

⁹ М. Зыгарь, Все Свободны история о том, как в 1996 году в России закончились выборы, альпина паблишер, Москва 2021, s. 247.

¹⁰ W 1945 roku Parada Zwycięstwa odbyła się w Moskwie 24 czerwca 1945 roku. Źródło: А. Сборов, „Парад с переборами”, 16.05.2011 г., Журнал «Коммерсантъ Власть» №19 от 16.05.2011, стр. 33. Źródło: www.kommersant.ru/doc/1638990 (dostęp: 27.12.2023).

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

Breżniewa jako źródła legitymizacji władzy, jednakże nie personalnej, a Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego.¹³ W czasie, gdy sprawował władzę w Związku Radzieckim państwo podjęło działania mające na celu wzmocnienie oficjalnej pamięci kulturowej. Zaczęto budować monumentalne pomniki związane z WWO oraz wydawać pamiętniki uczestników wojny.¹⁴ Działania te jednak nie dorównywały rozmachem systematyczności „kultu Zwycięstwa”, jaki został zbudowany w XXI wieku przez Władimira Putina.

Traktowanie Dnia Zwycięstwa jako źródła legitymizacji przez Władimira Putina wiązało się ze zmianą jego symboli i tworzeniem nowych.¹⁵ Najważniejszym z nowych symboli była stworzona w swoim współczesnym znaczeniu¹⁶ w 2005 roku „wstążka św. Jerzego”¹⁷. Została ona wypromowana dzięki wręczaniu tych wstążek przez wolontariuszy z okazji Dnia Zwycięstwa. Z czasem stała się ona jednym z jego najpopularniejszych współczesnych symboli¹⁸, natomiast po aneksji Krymu i rozpoczęciu wojny w Donbasie wstążka była wyróżnikiem prorosyjskich separatystów¹⁹ oraz zwolenników Władimira Putina.²⁰ Masowe jej promowanie utworzyło nowe warstwy pamięci kulturowej, zacierając jej symboliczne znaczenie w radzieckiej pamięci kulturowej. Dokonało się zatem nadpisanie elementu radzieckiej pamięci kulturowej przez współczesną rosyjską pamięć kulturową. Znaczenie „Wstążki św.

¹³ М. Осадчук, Война и миф: День победы как отражение российского общества, 8.05.2019 г., Крым. Реалии, źródło: www.ru.krymr.com/a/den-pobedy-kak-otrazhenie-rossiyskogo-obschestva/29929150.html (dostęp: 13.10.2023).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Ж. Колесова, Война и миф: Культ Великой Отечественной войны и милитаризация российского общества, Беда, 10.04.2022 г., źródło: www.beda.media/articles/war-and-myth-ru (dostęp: 13.10.2023).

¹⁶ „Wstążka św. Jerzego” powstała w 1769 roku jako element „Orderu Wojskowego Świętego Męczennika i Zwycięzcy Jerzego”. Następnie w ZSRR była używana w „Orderze Chwały” i w medalu „Za zwycięstwo nad Niemcami w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945”. Po zakończeniu WWO „Wstążka św. Jerzego” w ZSRR stała się powszechnym symbolem Dnia Zwycięstwa umieszczanym na pocztówkach i plakatach z nim związanych. Źródło: А. Кречетников, „Лента раздора»: почему символ Победы разделил общество”, BBC News Русская служба, 8.05.2014 г., źródło: www.bbc.com/russian/russia/2014/05/140508_st_george_ribbon_history (dostęp: 27.12.2023)

¹⁷ А. Дружинин, „Биколор: Как PR-акция стала нацсимволом”, Sostav, 8.05.2015 г. źródło: www.sostav.ru/publication/bikolor-kak-pr-aktsiya-stala-natssimvolom-16471.html (dostęp: 13.10.2023).

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ И. Карней, Постсоветские страны отказываются от «георгиевской ленточки», Крым. Реалии, 8.05.2015 г., źródło: www.ru.krymr.com/a/27001595.html (dostęp: 13.10.2023).

^{20A}. Кречетников, „Лента раздора”: почему символ Победы разделил общество, BBC News Русская служба, 8.05.2014 г., źródło: www.bbc.com/russian/russia/2014/05/140508_st_george_ribbon_history (dostęp: 13.10.2023).

Jerzego” w symbolice współczesnej rosyjskiej władzy potwierdza uchwalenie 29 grudnia 2022 roku ustawy uznającej „wstążkę św. Jerzego” za symbol wojaskowej chwały Rosji.²¹

Zmiana symboli polegała też m.in. na zaprzestaniu wykorzystywania Mauzoleum Lenina jako miejsca przemówień prezydenta. Borys Jelcyn na wzór radzieckich przywódców w czasie Parady Zwycięstwa w 1995 roku przemawiał z balkonu Mauzoleum.²² Władimir Putin natomiast w pierwszych latach swej prezydentury przemawiał stojąc przed jego wejściem, a następnie wprowadził zwyczaj zasłaniania Mauzoleum Lenina w czasie Dnia Zwycięstwa.²³ Na konstrukcjach zasłaniających Mauzoleum Lenina widniały nie komunistyczne symbole, a nowoczesne symbole graficzne poszczególnych rocznic, zdjęcia weteranów lub też flaga Rosji.²⁴

Tworzenie nowych symboli i zawłaszczanie pamięci kulturowej nasiliło się w pierwszych 10 latach XXI wieku. Najbardziej znaczącym było przejęcie przez rosyjską władzę akcji „Nieśmiertelny pułk” i uczynienie z niej ważnego elementu kultu przodków.²⁵ Początkowo „Nieśmiertelny pułk” był faktycznie manifestacją pamięci indywidualnej, gdyż był on akcją oddolną stworzoną przez dziennikarzy z Tomska w 2012 roku.²⁶ Jednak wraz ze wzrostem popularności tej inicjatywy rosyjskie władzę zainteresowały się nią i od 2015 roku, gdy Władimir Putin po raz pierwszy wziął udział w marszu „Nieśmiertelnego pułku” w Moskwie²⁷, stała się ona narzędziem rosyjskiej władzy.²⁸ Powstała wtedy oficjalna strona „Nieśmiertelnego pułku Rosji” wspieranego przez państwo.²⁹ W rezultacie przejścia pod państwową kontrolę wydarzenie to za-

²¹ „Путин подписал закон о наказании за осквернение Георгиевской ленты”, Interfax, 29.12.2022 r., źródło: www.interfax.ru/russia/879159 (dostęp: 13.10.2023).

²² „Как это было: демавзолеизации Парада Победы”, Stena.ee, 9.05.2018 r., źródło: www.stena.ee/blog/kak-eto-bylo-demavzoleizatsii-parada-pobedy (dostęp: 13.10.2023).

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Ж. Колесова, Война и миф: Культ Великой Отечественной войны и милитаризация российского общества, Беда, 10.04.2022 r., źródło: www.beda.media/articles/war-and-myth-ru (dostęp: 13.10.2023).

²⁶ „О ДВИЖЕНИИ”, Бессмертный полк, źródło: www.moypolk.ru/letopis-polka (dostęp: 13.10.2023).

²⁷ Путин присоединился к акции „Бессмертный полк” в Москве, Interfax, 9.05.2015 r., źródło: www.interfax.ru/russia/440906 (dostęp: 13.10.2023).

²⁸ Ж. Колесова, Война и миф: Культ Великой Отечественной войны и милитаризация российского общества, Беда, 10.04.2022 r., źródło: www.beda.media/articles/war-and-myth-ru (dostęp: 13.10.2023).

²⁹ „Два сайта «Бессмертный полк» 2022 — какой официальный и в чем разница”, atas.info, 25.04.2022 r., źródło: www.atas.info/news/2022-04-25/dva-sayta-bessmertnyy-polk-2022-kakoy-ofitsialnyy-i-v-chem-raznitsa-824396 (dostęp: 13.10.2023).

częło być kolejnym sposobem konstruowania oficjalnej pamięci kulturowej i przystosowaniu pamięci indywidualnej uczestników marszu do oficjalnej pamięci kulturowej.³⁰ Aspekt przemiany zarówno pamięci indywidualnej poszczególnych osób, jak i wyrosłej z niej pamięci zbiorowej w oficjalną promowaną przez państwo pamięć kulturową jest widoczny również w symbolice „Nieśmiertelnego pułku”, zarówno w oryginalnej jego wersji, jak i kontrolowanej przez państwo. O ile jednak oryginalna wersja była skoncentrowana na podkreśleniu pamięci jako celu³¹, to symbol „Nieśmiertelnego pułku” związanego z państwem ma już konotacje polityczne i religijne.³²

Fundamentem nowej pamięci kulturowej promowanej w pierwszym 10-leciu były tzw. „duchowe spoiwa” (духовные скрепы) — niezamknięty katalog takich wartości, jak: religijność, tradycyjny model rodziny i społeczeństwa, patriotyzm, wyjątkowość rosyjskiego narodu, jednolitość historii.³³ 9 listopada

³⁰ Sam „Nieśmiertelny pułk” na swojej oficjalnej stronie deklaruje, iż: „Z milionów indywidualnych wspomnień rodzi się obiektywna historyczna pamięć zbiorowa (коллективная), której nosicielem jest Nieśmiertelny pułk Rosji”. Źródło: www.polkrf.ru/about/o-dvizhenii (dostęp: 13.10.2023)

³¹ Autor pierwotnego loga „Nieśmiertelnego pułku”, następująco opisał zamysł jaki przyświecał jego projektowi: „Chcieliśmy stworzyć znak odmienny od politycznych i propagandowych symboli i sztamp, lecz tym niemniej z historyczną ciągłością. Bardzo ważne było utworzenie emblematu zrozumiałego dla przedstawicieli wszystkich grup wiekowych i grup społecznych. Znak bez komercyjnej intonacji, ale współczesny. Zadanie skomplikowane, ale interesujące. Jako motyw wziąłem obraz z piosenki „Żurawie” [...]. Piosenka jest poświęcona żołnierzom, którzy polegli w czasie wojny. Tak powstała kompozycja wzlatających ptaków na tle gwiazdy żołnierskiej mogiły”. Cytat za: Oficjalna strona „Nieśmiertelnego pułku” „О ДВИЖЕНИИ”, źródło: www.moypolk.ru/letopis-polka (dostęp: 13.10.2023) Wszystkie cytaty z języka rosyjskiego w poniższym artykule zostały przetłumaczone na język polski przez autora.

³² Statut „Nieśmiertelnego pułku Rosji” następująco opisuje jego emblemat: „Emblemat (znak) Ruchu przedstawia gwiazdę czerwoną z pięcioma promieniami”. Forma gwiazdy na emblemacie jest analogiczna do formy znaku Armii Czerwonej (małej pilockiej gwiazdy dla żołnierzy i dowódców), wykorzystywanej w latach 1941–1945. W gwiazdę jest wkomponowana kompozycja z wizerunkiem zwróconego na prawo od obserwatora jeźdźca — Świętego Jerzego Zwycięzcy w złotej zbroi i złotym płaszczu, na złotym koniu w złotej uprzęży — porażającego złotą kopią złotego Żmija. Wokół kompozycji z jeźdźcem napis: „НЕСМЕРТЕЛЬНЫЙ ПУЛК РОСИИ”. Cytat za: „УСТАВ „ОБЩЕРОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВЕННОГО ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ «БЕССМЕРТНЫЙ ПОЛК РОССИИ»”, Бессмертный полк России, Москва 2019, źródło: www.polkrf.ru/about/dokumenty/ustav-dvizheniya (dostęp: 13.10.2023).

³³ Władimir Putin w swoim orędziu z 2012 roku podkreślił wagę zarówno „duchowych spoiw”, jak i „jednolitej, nierozzerwalnej, tysiącletniej historii” Rosji. Źródło: „Послание Президента Федеральному Собранию”, Кремлин, 12.12.2012 r., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/17118 (dostęp: 13.10.2023).

2022 roku Władimir Putin wydał dekret zawierający katalog tradycyjnych wartości³⁴ oraz zagrożeń dla nich.³⁵

Innym przykładem intensyfikacji działań dążących do wytworzenia jednolitej oficjalnej pamięci kulturowej było mianowanie w 2012 roku ministrem kultury Władimira Miedinskiego.³⁶ Początkowo jako minister propagował on działania służące dekomunizacji — proponował dekomunizację nazw ulic w Moskwie³⁷ i pochowanie ciała Lenina³⁸. Ta polityka zmieniała się w wyniku wydarzeń ukraińskiego Euromajdanu i będącej jego konsekwencją dekomunizacji w Ukrainie, której przejawem był „leninopad”³⁹. W odpowiedzi na ukraińską dekomunizację Władimir Miedinski zadeklarował, iż:

My trzymamy się wyraźnej pozycji, że świadectwa radzieckiej epoki powinny pozostać i przypominać o sile ludzkiego ducha, o bojowym i pracowniczym heroizmie naszych przodków. Tylko tak można osiągnąć historyczno-kultu-

³⁴ „4. Tradycyjne wartości — to wytyczne moralne, kształtujące światopogląd obywateli Rosji, przekazywane z pokolenia na pokolenie, leżące u fundamentów ogólnobywatelskiej tożsamości i jedności przestrzeni kulturowej państwa, wzmacniające obywatelską jedność, które znalazły swoje przejawy w duchowym, historycznym i kulturowym rozwoju wielonarodowego społeczeństwa Rosji.

5. Do tradycyjnych wartości zalicza się: godność, prawa i wolności człowieka, patriotyzm, obywatelskość, służba Ojczyźnie i odpowiedzialność za jego los. Wysokie moralne ideały, mocna rodzina, twórcza praca, priorytet duchowego nad materialnym, humanizm, miłosierdzie, sprawiedliwość, kolektywizm, wzajemna pomoc i wzajemny szacunek, pamięć historyczna i dziedzictwo pokoleń, jedność ludów Rosji.

6. Chrześcijaństwo, islam, buddyzm, judaizm i inne religie, są nieodzownymi częściami rosyjskiego historycznego i duchowego dziedzictwa, wywarły one znaczący wpływ na formowanie się tradycyjnych wartości, wspólnych, dla niewierzących obywateli. Szczególna rola w tworzeniu i wzmacnianiu tradycyjnych wartości należy do prawosławia.

7. Federacja Rosyjska rozpatruje tradycyjne wartości jako fundament rosyjskiego społeczeństwa, który pozwala obronić i umocnić suwerenność Rosji, zabezpieczyć jedność, naszego wielonarodowego i wielowyznaniowego państwa, realizować zachowanie społeczeństw Rosji i rozwój ludzkiego potencjału.” Cyt. za: „Указ Президента Российской Федерации от 09.11.2022 г. № 809”, Kremlin, 09.11.2022 г. Źródło: www.kremlin.ru/acts/bank/48502 (dostęp: 13.10.2023).

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ „Министр русского духа”, 24.12.2012 г., Журнал „Коммерсантъ Деньги” №51 от 24.12.2012, стр. 66; źródło: www.kommersant.ru/doc/2097129 (dostęp: 13.10.2023).

³⁷ „Первая инициатива министра культуры Мединского — переименовать улицы в Москве”, Forbes, 5.06.2012 г.; źródło: www.forbes.ru/news/82887-odna-iz-pervyh-initiativ-ministra-kultury-medinskogo-pereimenovat-ulitsy-v-moskve (dostęp: 13.10.2023).

³⁸ М. Костерева, „Вождя мирового пролетариата опять выносят из Мавзолея”, Коммерсантъ, 20.01.2011 г.; źródło: www.kommersant.ru/doc/1570616 (dostęp: 13.10.2023).

³⁹ К. Бердинских, „Ленин в ссылке. Где в Украине хранятся памятники советскому вождю после «Ленинопада» — фоторепортаж”, NV, 8.12.2021 г., źródło: www.nv.ua/ukraine/events/leninopad-gde-hranyat-pamyatniki-lenina-v-ukraine-fotoreportazh-8-dekabrya-1649254.html (dostęp: 13.10.2023).

rową ciągłość, niezbędną, dla przyszłości Rosji. [...] Co się tyczy pomników Włodzimierza Iljicza Lenina, to on bez wątplenia jest częścią naszej tożsamości historycznej i Ministerstwo Kultury zrobi wszystko, co od niego zależy, aby je zachować.⁴⁰

Instrumentalne traktowanie pomników Lenina przez rosyjską władzę znalazło swoją kontynuację w czasie inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 roku, gdy w niektórych okupowanych przez Rosję miastach ukraińskich odbudowano zlikwidowane w czasie „leninopadu” pomniki Lenina.⁴¹ Tym samym potwierdzono ich rolę w kanonie konstruowanej przez rosyjską władzę pamięci kulturowej jako symbolu rosyjskości z uwagi na narodowość Lenina i utożsamianie ZSSR z Rosją, a nie symbolu radzieckiej władzy.

Zarówno antykomunistyczna postawa Władimira Miedinskiego, jak i jego późniejsze deklaracje obrony pomników Lenina nie są odosobnionymi postawami pośród przedstawicieli rosyjskich władz. Na przykładem administracja prezydenta w 2012 roku zleciła przeprowadzenie badań opinii publicznej mających ukazać, czy rosyjskie społeczeństwo poprze dekomunizację.⁴²

Putin również ma negatywną opinię, zarówno o ideologii komunistycznej⁴³,

⁴⁰ Cytat za: В. Иванова, О. Кармунин, „Мединский пообещал защитить памятники Ленину”, Известия, 20.05.2015 r.; źródło: www.iz.ru/news/586706 (dostęp: 13.10.2023).

⁴¹ А. Голубева, „В Украине сносят памятники Пушкину, на захваченных Россией территориях ставят Ленина. Какой в этом смысл?”, BBC News Русская, 24.06.2022 r.; źródło: www.bbc.com/russian/features-61911717 (dostęp: 27.12.2023).

⁴² „Борьба с советским прошлым может стать новым козырем в идеологической борьбе с оппозицией”, Коммерсантъ, 06.06.2012 r.; źródło: www.kommersant.ru/doc/1952222?from=doc_vrez (dostęp: 13.10.2023).

⁴³ Jak mówił Władimir Putin w czasie wywiadu udzielonego w 1991 roku:

– „Był okres czasu w moim życiu, kiedy podchodziłem z zainteresowaniem do nauki marksizmu-leninizmu, dużo czytałem i z ciekawością czytałem, odbierałem to jako ciekawą lekturę, często logiczną, no rzeczywiście...”

– Jak my wszyscy.

– Tak jak my wszyscy, ale w miarę dorastania, męźnienia stawało się dla mnie coraz bardziej oczywistą prawdą, że to wszystko to nic więcej niż piękna i szkodliwa bajka. Szkodliwa, ponieważ jej realizacja, lub próba wprowadzenia jej w życie w naszym państwie, przyniosła mu ogromną szkodę. I w związku z tym chciałbym powiedzieć dwa słowa o tej tragedii, którą przeżywamy dzisiaj, a mianowicie o tragedii rozpadu naszego państwa. Inaczej niż tragedią tego nie nazwiesz. Myślę, że to właśnie działacze Października 17 roku podłożyli minę z opóźnionym zapłonem pod ten budynek, pod budynek państwa unitarnego, które nazywało się Rosja. I co oni zrobili? Oni rozbili naszą ojczyznę na oddzielne księstwa, których wcześniej na mapie kuli ziemskiej nie było, obdarzyli te księstwa rządami i parlamentami tak, a teraz mamy to, co mamy. Ale to tylko jedna strona z drugiej strony, oni zniszczyli to, co przyciąga do siebie i jednoczy społeczeństwa cywilizowanych państw, a mianowicie oni zniszczyli relacje rynkowe, zniszczyli rynek jako taki, zniszczyli rodzący się kapitalizm i jedyne co oni zrobili i czym utrzymywali państwo w obrębie jego granic to drut kolczasty, jak tylko ten drut kolczasty został sprzątnięty, to państwo się rozpadło. Uważam, że jest to w znaczącym stopniu wina tych ludzi, czy chcieli oni tego, czy nie. Myślę, że nie chcieli tego, ale obiektywnie oni odegrali taką negatywną rolę”. Cyt. za: „Первое интервью Путина 1991 г.”

– ВЫ ЗАГНАЛИ МЕНЯ В УГОЛ ТАКИМ ВОПРОСОМ, YouTube, 10.06.2022 r.; źródło: www.youtube.com/watch?v=xqU6qA4gXJU (dostęp: 13.10.2023).

jak i o Leninie⁴⁴. Konsekwentnie jeszcze od 1991 roku oskarża Włodzimierza Lenina o rozpad ZSRR.⁴⁵ Oskarżenia te powtórzył również 21 lutego 2022 roku w oświadczeniu, w którym ogłosił uznanie niepodległości tzw. Donieckiej i Ługańskiej Republik Ludowych⁴⁶, co stanowiło wstęp do rozpoczętej 24 lutego inwazji Rosji na Ukrainę. W tym oświadczeniu również zaznaczył swój antykomunizm zrównując chęć aneksji terytoriów Ukrainy z jej „dekomunizacją”⁴⁷, jako — jego zdaniem — tworu stworzonego z inicjatywy i na podstawie idei Lenina w zakresie granic państwowych.

Nowa pamięć kulturowa konstruowana przez rosyjskie władze jest zbitką zarówno pamięci zwycięzców (kult Dnia Zwycięstwa), jak i pamięci ofiar (zagadnienie rozpadu ZSRR i wzrostu przestępczości i biedy w latach 90. XX w. ukazywane, jako upokorzenie spowodowane przez „obcych” — zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych).

Pamięć ofiary zaczęła się tworzyć jeszcze w latach 90. XX w. w związku z tym, że część rosyjskiego społeczeństwa nie rozumiała przyczyn rozpadu Związku Radzieckiego. Efektem było pojawienie się teorii spiskowych upa-

⁴⁴ „Kierowanie przepływem myśli — to jest słuszne, trzeba jedynie, by ta myśl doprowadziła do prawidłowych rezultatów, a nie jak u Władimira Iljicza. [...] Ponieważ w rezultacie ta myśl doprowadziła do rozpadu Związku Radzieckiego, oto do czego. Tam było dużo takich myśli: automatyzacja i tak dalej. Podłożyli bombę atomową pod budynek zwany Rosją i ona potem wybuchła. I rewolucja światowa była, dla nas niepotrzebna. Oto taka myśl tam też była.” Cyt. za: „Путин возложи на Ленина вину за распад СССР”, РБК, 21. 01.2016 r., źródło: www.rbc.ru/politics/21/01/2016/56a0dff99a7947088366e0e6 (dostęp: 13.10.2023).

⁴⁵ „Первое интервью Путина 1991 г.” — ВЫ ЗАГНАЛИ МЕНЯ В УГОЛ ТАКИМ ВОПРОСОМ, źródło: www.youtube.com/watch?v=xqU6qA4gXjU (dostęp: 13.10.2023).

⁴⁶ „Zacznę więc od tego, że współczesna Ukraina w całości została stworzona przez Rosję, a dokładniej, bolszewicką, komunistyczną Rosję. Ten proces zaczął się praktycznie od razu po rewolucji 1917 roku, przy czym Lenin i jego współpracownicy robili to dość twardym wobec samej Rosji sposobem — poprzez odłączenie, oderwanie od niej jej własnych historycznych terytoriów. Milionów ludzi, których na nich mieszkali oczywiście nikt o nic nie pytał. [...] To właśnie te leninowskie idee w istocie konfederacyjnego ustroju państwa i hasło o prawie narodów do samostanowienia, aż do odłączenia, zostały uczynione podstawą radzieckiej państwowości: najpierw w 1922 roku były zapisane w Deklaracji utworzenia Związku SSR, a następnie po śmierci Lenina w Konstytucji ZSRR 1924 roku. [...] Jak już powiedziałem w rezultacie bolszewickiej polityki powstała radziecka Ukraina, którą i dziś można w pełni uzasadniony sposób nazwać »Ukraina imienia Włodzimierza Iljicza Lenina«. On jest jej autorem i architektem. To w całości i w pełnym stopniu jest potwierdzone przez archiwalne dokumenty, w tym przez twarde leninowskie dyrektywy w sprawie Donbasu, który został dosłownie wciśnięty w skład Ukrainy. A dziś »wdzięczni potomkowie« zburzyli na Ukrainie pomniki Lenina. To się u nich nazywa dekomunizacją”. Cyt. za: „Обращение Президента Российской Федерации”, Kremlin, 21.02.2022 r., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/67828 (dostęp: 13.10.2023).

⁴⁷ „Wy chcecie dekomunizacji? No cóż nas to w pełni zadowala. Lecz nie trzeba, jak to się mówi zatrzymywać się w półdrogi. Jesteśmy gotowi pokazać wam, co oznacza, dla Ukrainy prawdziwa dekomunizacja.” Cyt. za: *ibidem*.

trujących przyczyn w działaniach zagranicznych państw. Jedną z najpopularniejszych teorii tego typu był „plan Dullesa”⁴⁸. Według niej rozpad ZSRR był jakoby związany z planem szefa CIA w latach 50. XX w. Allen Dulles. Miał on jakoby polegać na niszczeniu wartości moralnych społeczeństwa radzieckiego, a następnie rosyjskiego.⁴⁹

Do tworzenia pamięci ofiary przyczyniło się prócz tego rozczarowanie rosyjskiego społeczeństwa transformacją gospodarczą. Władimir Putin uczynił jednym ze źródeł swej legitymizacji wzmacnianie negatywnej pamięci o latach 90.⁵⁰, gdyż przedstawiał siebie jako człowieka, dzięki któremu negatywne zjawiska lat 90. zakończyły się i którego pozostawanie przy władzy jest rzekomo jedyną gwarancją, iż sytuacja społeczna lat 90. nie powróci.⁵¹ Taka retoryka wzmacniała pamięć ofiary, gdyż jednocześnie odpowiedzialnością za sytuację gospodarczą i społeczną ówczesnej Rosji został obarczony Zachód. W taką narrację wpisuje się również rozpowszechnianie przez rosyjską władzę spiskowej interpretacji „kolorowych rewolucji” jako narzędzia Zachodu, który jakoby chce przeprowadzić „kolorową rewolucję” w Rosji.⁵² Zwycięstwo tej rewolucji według tej interpretacji miałyby doprowadzić do utraty stabilności i pogorszenia sytuacji gospodarczej Rosji.⁵³

Pamięć zwycięzców, to rodzaj pamięci obecny jeszcze w ZSRR. Jednakże ówczesnie pamięć miała charakter w większym stopniu indywidualny, ponieważ żyło więcej uczestników wojny. Im więcej czasu upływało od zakończenia II wojny światowej, tym pamięć społeczeństwa zarówno o wojnie, jak i innych wydarzeniach historycznych zanikała w coraz większym stopniu. Dlatego nawoływano przedstawicieli rosyjskiej władzy do dbania o pamięć przodków. Z czasem odwołania do czczenia pamięci przodków i ich wyjątkowości jako zwycięzców II wojny światowej nasilały się. Pojawiły się tezy, iż również współcześni Rosjanie są narodem zwycięzców w rezultacie samego

⁴⁸ „«План Даллеса». Откуда взялся самый живучий фейк современности”, onliner, 19.12.2020 r., źródło: www.realt.onliner.by/2020/12/19/plan-dallesa (dostęp: 13.10.2023).

⁴⁹ „«План Даллеса» жил, жив и будет жить”, 25.04.2020 r., źródło: www.indicator.ru/humanitarian-science/plan-dallesa-zhil-zhiv-i-budet-zhit.htm (dostęp: 13.10.2023).

⁵⁰ О. Слободчикова, „«Лихие» или «разные»: почему в России снова спорят о 90-х?”, BBC News Русская служба, 24.09.2015 r., źródło: www.bbc.com/russian/society/2015/09/150924_90s_argument_russia (dostęp: 13.10.2023).

⁵¹ Е. Рыковцева, „Не бойтесь остаться без Путина”, Радио Свобода, 29.12.2022 r., źródło: www.svoboda.org/a/ne-boytesj-ostatjsya-bez-putina/32191199.html (dostęp: 13.10.2023).

⁵² В. Васильев, „Андрей Колесников: спецслужбы РФ выставляют на торги свои страхи”, Голос Америки, 5.03.2015 r., źródło: www.golosameriki.com/a/russia-kolesnikov/2668669.html (dostęp: 13.10.2023).

⁵³ „Анатомия пропаганды”, Полит.ру, 16.03.2012г., źródło: www.polit.ru/article/2012/03/16/anatomiaprotesta/ (dostęp: 13.10.2023).

faktu bycia potomkami zwycięzców II wojny światowej⁵⁴ lub że dysponują unikalnym kodem genetycznym.⁵⁵

W celu promowania modelu kulturowego pamięci zwycięzców Władimir Miedinski wzmocnił kontrolę ministerstwa nad produkcją filmów.⁵⁶ Do powstania niektórych z nich zostało zaangażowane stworzone przez Władimira Miedinskiego Rosyjskie Stowarzyszenie Wojskowo-Historyczne.⁵⁷ W pierwszych dwudziestu latach XXI w. zwiększyła się liczba rosyjskich filmów poświęconych historii II wojny światowej i historii radzieckich sukcesów sportowych. Powstałe wtedy filmy takie, jak: „Czołgi” (2018), „T-34” (2019), „Rżew” (2019), „Zoja” (2020). Używając scenerii historycznych wydarzeń, promowały nową formę pamięci kulturowej poprzez podkreślanie roli religii i rosyjskiej narodowości w zwycięstwie w II wojnie światowej. Przykładem podkreślenia tej roli religii przez rosyjską kinematografię jest w szczególności film „Zoja”, będący biografią radzieckiej partyzantki. Film ten został wypełniony religijnymi alegoriami — główna bohaterka Zoja Kosmodiemjanska jest alegorią Jezusa Chrystusa, Józef Stalin — Boga-Ojca⁵⁸, a dowódca oddziału hitlerowców, który pojmał Zoję, Poncjusza Piłata⁵⁹. Sam Władimir Miedinski użył podobnej analogii — kolaboranta, który pojmał Zoję, porównał do Judasza⁶⁰, a także początkowo chciał, by film nosił tytuł

⁵⁴ Ж. Колесова, „Война и миф: Культ Великой Отечественной войны и милитаризация российского общества”, Беда, 10.04.2022 r., źródło: www.beda.media/articles/war-and-myth-ru (dostęp: 13.10.2023).

⁵⁵ „Путин назвал составляющие «генетического кода» российского народа”, РБК, 4.11.2017 r., źródło: www.rbc.ru/rbcfreenews/59fdc7779a7947fef3085e7e (dostęp: 13.10.2023).

⁵⁶ К. Болецкая „Министерство культуры взяло под контроль Фонд кино”, Ведомости, 30.08.2018 r.; źródło: www.vedomosti.ru/technology/articles/2018/08/30/779463-fond-kino (dostęp: 27.12.2023 r.).

⁵⁷ Strona internetowa Rosyjskiego Wojskowo-Historycznego Towarzystwa: www.rvio.histrf.ru/projects/science/ (dostęp: 13.10.2023).

⁵⁸ Film „Zoja” nie jest jedynym przykładem współczesnego rosyjskiego filmu ukazującego Stalina w religijnym kontekście. Innym filmem łączącym Stalina z motywami religijnymi jest film „Maria. Uratować Moskwę”, którego fabuła jest oparta na fikcyjnej historii, według której Stalin miał na polecenie obdarzonej paranormalnymi mocami Matrony Moskiewskiej nakazać przelot samolotu zawierającego Tichwińską Ikone Matki Bożej w intencji cudownego uratowania Moskwy przed nacierającą armią Trzeciej Rzeszy. Film objęty był patronatem rosyjskiego Ministerstwa Kultury i Rosyjskiego Wojskowo-historycznego Stowarzyszenia i określaný jako historyczny. Źródło: „[BadComedian] — В бой идут одни экстрасенсы (Ильин и Мединский против нацистов)”, YouTube, 11.08.2023 r., źródło: www.youtube.com/watch?v=S-xjudFxBU (dostęp: 13.10.2023).

⁵⁹ „[BadComedian] — ЗОЯ (Спасение рядового ИИСУСА)”, YouTube, 8.06.2021 r., źródło: www.youtube.com/watch?v=nIkH6C3_CX8 (dostęp: 13.10.2023).

⁶⁰ „Мединский: сомневающиеся в подвигах панфиловцев будут гореть в аду”, BBC News

„Pasja Zoji”⁶¹, oraz określał Zoję jako świętą⁶², a miejsce, w którym była torturowana — Golgotą⁶³, pomimo tego, iż była ona ateistką. Motywy religijne zawierały również filmy „Spaleni Słońcem II” (2010) i „Spaleni Słońcem: Cyta-
tadela” (2011) w reżyserii Nikity Michałkowa⁶⁴ w których w przeciwieństwie do filmu „Zoja” postać Józefa Stalina jest ukazana w negatywnym świetle. Świadczy to o niekonsekwentnym podejściu rosyjskich władz do postaci Stalina, gdyż filmy Nikity Michałkowa spotkały się z pochwałą ze strony rosyjskich władz⁶⁵, pomimo ukazania w negatywnym świetle zarówno Związku Radzieckiego, jak i Józefa Stalina. Natomiast z krytyką ze strony rosyjskich władz, a także ze strony Nikity Michałkowa spotkał się film „Śmierć Stalina”⁶⁶. Powodem krytyki było negatywne ukazanie Józefa Stalina i jego otoczenia.⁶⁷

Русская служба, 26.11.2016 r., źródło: www.bbc.com/russian/news-38117988 (dostęp: 13.10.2023).

⁶¹ А. Бойко, „Мединский: Название для будущего фильма о Космодемьянской — «Страсти о Зое»”, Комсомольская правда, 27.11. 2016 r., źródło: www.kp.ru/daily/26609.7/3629204/ (dostęp: 13.10.2023).

⁶² „Мединский назвал святыми Зою Космодемьянскую и 28 панфиловцев”, Полит.ру, 26.11.2016 r., źródło: www.polit.ru/news/2016/11/26/medinsky/ (dostęp: 13.10.2023)

⁶³ А. Бойко, „Мединский: Название для будущего фильма о Космодемьянской — «Страсти о Зое»”, Комсомольская правда, 27.11. 2016 r., źródło: www.kp.ru/daily/26609.7/3629204/ (dostęp: 13.10.2023).

⁶⁴ Nikita Michałkow stwierdził, że „Spaleni Słońcem 2” to „przypowieść, bajka o Bogu na wojnie”. Cytat za: „Михалков — власть, гимн, BadComedian (English subs)”, 27.11.2018 r., YouTube, źródło: www.youtube.com/watch?v=6cjcgu865ok (dostęp: 27.12.2023).

⁶⁵ Władimir Miedinski następująco zrecenzował film „Spaleni Słońcem 2”: „Szedłem na niego z bardzo ciężkim sercem. Przeczytałem wcześniej ogromną ilość negatywnych, złych recenzji. Wszędzie film krytykują. Nastawiłem się na najgorsze. Co Wam chce powiedzieć? Koniecznie pójdzcie, obejrzyjcie sami film. Najlepiej w kinie, ponieważ tylko to da Wam pełne wyobrażenie o skali nakręconego. Michałkow może być jak zawsze prowokujący, nazywając to „Wielkim filmem o wielkiej wojnie”, ale do diabła to prawda. [. . .] każda postać, to arcydzieło. [. . .] Uważam, że to bardzo wartościowy w swoim zamyśle, realizacji, idei film. Chcę, żeby ten film obejrzał każdy uczeń [. . .]. Żeby ten film obowiązkowo pokazali każdemu kto pełnił służbę w radzieckiej armii, żeby go obowiązkowo obejrzał każdy oficer, żeby zrobili bezpłatne seanse i bezpłatnie pokazali każdemu pozostającemu przy życiu weteranowi wojny, żeby pokazać jak naprawdę odnosimy się do tego wybitnego czynu naszych dziadów i pradziadów w latach wojny”. Cytat za: „Владимир Мединский про Утомленные солнцем-2”, YouTube, 25.05.2012 r., źródło: www.youtube.com/watch?v=gYNTDY8P5Lw (dostęp: 27.12.2023).

⁶⁶ „Михалков — власть, гимн, BadComedian (English subs)”, YouTube, 27.11.2018 r., źródło: www.youtube.com/watch?v=6cjcgu865ok (dostęp: 27.12.2023).

⁶⁷ Władimir Miedinski następująco wyraził poparcie dla decyzji o cofnięciu pozwolenia na dystrybucję filmu „Śmierć Stalina”: „Nie można się nie zgodzić: wielu ludzi starszego pokolenia, i nie tylko, odbierają to jako obraźliwą drwinę z całej radzieckiej przeszłości,

Innym znaczącym⁶⁸ przykładem promowania przez Władimira Miedinskiego pamięci ofiar i pamięci zwycięzców jest podręcznik historii współczesnej z 2023 roku, którego współautorem był sam były minister kultury. Pamięć ofiar w podręczniku przejawia się w jednej z jego wiodących tez głoszącej, iż Zachód (i szczególnie USA) jakoby działał na rzecz upadku zarówno ZSRR, jak i następnie Rosji.⁶⁹ Pamięć zwycięzców w podręczniku Miedinskiego objawia się w podkreślaniu sukcesów ZSRR, sukcesów Władimira Putina⁷⁰, a także głosząc hagiograficzną wręcz pochwałę tzw. „specjalnej wojсковой операции”⁷¹ i heroizując poległych w jej trakcie rosyjskich żołnierzy.⁷² Podręcznik Władimira Miedinskiego jest również ucieleśnieniem popieranej przez Władimira Putina koncepcji jednolitej tysiącletniej historii Rosji.

Z koncepcją „jednolitej tysiącletniej” historii Rosji wiążą się również idee „Noworosji” i „Russkiego mira”. Idea „Noworosji” nawiązuje do tradycji Imperium Rosyjskiego. Władimir Putin wykorzystuje ją od 2014 roku, by uzasadnić, że terytoria południowej i wschodniej Ukrainy są jakoby bardziej związane z Rosją niż z Ukrainą, gdyż caryca Katarzyna II nadała im w czasie swojego panowania nazwę „Noworosja”⁷³. Idea ta została wskrzeszona w związku z aneksją Krymu i wydarzeniami tzw. Rosyjskiej wiosny w 2014 roku i stała się częścią składową idei „Russkiego mira”. „Russkij mir” zakłada istnienie wspólnoty językowo-kulturowo-cywilizacyjnej między Rosjanami niezależnie od miejsca ich życia.⁷⁴ Wspólnota ta w ramach idei „Rus-

z państwa, które pokonało faszyzm, z radzieckiej armii i z prostych ludzi — i co najbardziej odpychające, nawet z samych ofiar stalinizmu”. Cytat za: А. Борзенко, „В России запретили фильм «Смерть Сталина». Это законно? Это не цензура?”, Meduza, 25.01.2018 r., źródło: www.meduza.io/cards/v-rossii-zapretili-film-smert-stalina-eto-zakonno-eto-ne-tsenzura (dostęp: 27.12.2023).

⁶⁸ Władimir Putin podkreślił wagę tego podręcznika dla Rosji. „Совещание с членами Правительства”, 2.08.2023 r., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/71892 (dostęp: 27.12.2023), „Итоги года с Владимиром Путиным”, 14.12.2023 r., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/72994 (dostęp: 27.12.2023).

⁶⁹ Według podręcznika: „Idee fix Zachodu stała się destabilizacja położenia wewnątrz Rosji”. Cytat za: В. Р. Мединский, А. В. Торкунов, „История России. 1945 год — начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень”, „Просвещение” Москва 2023, s. 393.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 326.

⁷¹ Tzw. Specjalnej Wojennej Operacji jest poświęcony § 37 rozdz. II od s. 390 (*ibidem*).

⁷² *Ibidem*, s. 410-413.

⁷³ „Прямая линия с Владимиром Путиным”, 17.04.2014 r., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/20796 (dostęp: 27.12.2023).

⁷⁴ Władimir Putin w przemówieniu z 28 listopada 2023 roku następująco zdefiniował „Russkij Mir”: „Russkij mir — to wszystkie pokolenia naszych przodków i nasi potomkowie, którzy będą żyć po nas. Russkij mir — to Pradawna Ruś, carstwo moskiewskie, Imperium Rosyjskie, Związek Radziecki, to współczesna Rosja, która przywraca, umacnia i pomnaża swoją suwerenność jako światowe mocarstwo. Russkij mir jednoczy wszystkich, którzy czują du-

skiego mira”, ma wymiar nie tylko kulturowy, ale i polityczny, gdyż zgodnie z koncepcją „jednolitej historii Rosji” wysuwa tezę głoszącą, iż Rosja ma historyczne prawo do ziem należących historycznie do Rusi Kijowskiej lub Związku Radzieckiego. Tym samym idea „Russkiego mira” postuluje istnienie nieprzerwanej rosyjskiej tradycji mającej sięgać Rusi Kijowskiej. Na to, iż tradycja jest jednym z podstawowych elementów „Russiego mira” wskazuje patriarcha Cyryl i przypisuje jej większe znaczenie niż wspólnocie językowej.⁷⁵ Tradycja i „jednolita historia” Rosji są elementem budowy nowej rosyjskiej pamięci kulturowej, ponieważ postulując jednolitość i nieprzerwaną ciągłość tradycji i historii Rusi Kijowskiej, Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, Imperium Rosyjskiego, ZSRR i współczesnej Rosji, które miały odmienną od siebie kulturę i tradycje, tworzy tym samym synkretycznie z ich wybranych elementów nowy twór w postaci „Russkiego mira” i nowej pamięci kulturowej, którą zawiera ta idea. Tym samym dokonuje się nadpisanie i zastąpienie elementów wcześniejszych pamięci kulturowych — wykorzystane do stworzenia pamięci kulturowej „Russkiego mira”.

Promowanie pamięci przeszłości, szczególnie wydarzeń II wojny światowej niosło za sobą skutek uboczny w postaci wzmocnienia wzrostu popularności postaci Józefa Stalina w I 10-leciu XXI wieku w Rosji.⁷⁶ O tym, iż wzrost poparcia Stalina nie jest spowodowany bezpośrednio polityką Władimira Putina, świadczy to, iż jego popularność zaczęła rosnąć jeszcze w latach 90. XX w.⁷⁷ W szczególności wzrost popularności Stalina zmanifestował się 9 maja 1995 roku.⁷⁸ W XXI w. postać Józefa Stalina zaczęto poddawać kolej-

chową więź z naszą Ojczyzną, ci którzy uważają siebie za nosicieli języka rosyjskiego, historii, kultury niezależnie nawet od narodowej lub religijnej przynależności”. Cyt. za: „Пленарное заседание Всемирного русского народного собора” (28.11.2023 r.); źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/72863 (dostęp: 27.12.2023).

⁷⁵ „Пленарное заседание Всемирного русского народного собора” (28.11.2023 r.); źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/72863 (dostęp: 27.12.2023)

⁷⁶ Jak mówi Denis Wołkow o wzroście pozytywnego nastawienia wobec Stalina: „W ciągu 10-15 lat w nastawieniu nastąpił przewrót. Oczywiście, jest to rezultat państwowej polityki pamięci. Jednakże tutaj istotne jest, że Stalin nie jest celem państwowej polityki — to poboczny efekt rehabilitacji figury wodza przeciw ci nowi ludzie, którzy zaczynają z nim sympatyzować, oni właśnie nie mówią, że Stalin to wódz, że on coś zrobił. Głównym motywem jest — to, iż należy kochać i zachować swoją historię, nie można jej przepisywać, oczerniać. Widzimy to na ekranach telewizyjnych, czytamy na przykład w artykule prezydenta”. Cyt. za: С. Медведев, „Возвращение генералиссимуса”, Радио Свобода, 12.09.2021 r., źródło: www.svoboda.org/a/vozvrashchenie-generalissimusa/31456588.html (dostęp: 13.10.2023).

⁷⁷ Największy wzrost liczby Rosjan uważających Józefa Stalina nastąpił między 1994 a 1995 rokiem. Źródło: „Самые выдающиеся личности в истории”, Левада-Центр, 21.06.2021 r., www.levada.ru/2021/06/21/samye-vydayushhiesya-lichnosti-v-istorii/ (dostęp: 13.10.2023).

⁷⁸ Edward Radzinski, autor biografii Józefa Stalina z 1996 roku, wspominał w niej o wzroście popularności Józefa Stalina w 1995 roku i o marszu, w którym wzięli udział stalinisci

nym zmianom, w trakcie których w powszechnej świadomości zaczął zacieierać się jego wizerunek jako komunistycznego przywódcy na rzecz wizerunku silnego przywódcy państwa.⁷⁹ Pojawiły się też nowe wersje jego wizerunku jako „silnego wodza”⁸⁰ lub mściciela, symbol zemsty na oligarchii.⁸¹ Umacnia-

w latach 90.: „I znów odbyła się defilada zwycięstwa. Na trybunie Mauzoleum na dawnym miejscu Gospodarza stał teraz prezydent Jelcyn. [...] W tym samym czasie trwała też inna defilada: pięćdziesiąt tysięcy ludzi szło głównymi ulicami Moskwy od Dworca Białoruskiego do placu Majakowskiego. Śpiewali stalinowskie pieśni. Po raz pierwszy od śmierci Stalina nad głowami demonstrantów pojawiły się jego portrety — portrety Gospodarza. W tym rozkrzyczanym, skandującym tłumie szli ramię w ramię komuniści, monarchiści i rosyjscy faszyci. Wszystkich ich jednocył Gospodarz”. Cyt. za: E. Radzinski, *Stalin*, przekład I. Lewandowska oraz M. Jagiełło, MAGNUM Sp. z o.o., Warszawa 1996, s. 610

⁷⁹ Jak mówił rosyjski socjolog szef „Centrum Lewady” Lew Gudkow w programie prowadzonym przez Witalija Dymarskiego:

„W. Dymarski — A Stalin — to nie utopia komunistyczna?

L. Gudkow — Stalin — nie.

W. Dymarski — A czym jest Stalin? To nie komunistyczna utopia, to coś innego.

L. Gudkow — Absolutnie tak. Dlaczego taka świadoma polityka nakierowana na wyparcie rewolucji, nawiasem mówiąc, wypływa z jednej świadomości. Dlatego, że ona jest zastąpiona kultem Zwycięstwa 9 maja.

W. Dymarski — Silnej władzy.

L. Gudkow — Silnej władzy, wielkiego mocarstwa, zwycięzcy w wojnie, posiadającego moralny autorytet i imperium. A w ostatnim czasie do tego dodano jeszcze znaczenie militarizmu, wojennej chwały wielkiego mocarstwa, mocarstwa, które już skolonizowało, zdobyło całą przestrzeń. Na tle „Śmierci imperium”, która, jest też emitowana, jeśli się nie myłę. Oto ta bizantyjsko-szewkunowska wersja. To wszystko tworzy jedną kaszę, kompot [...] Stalin jest [...] znacznie słabiej związany z rewolucyjnymi wydarzeniami, a co za tym idzie z ich kontekstem. On jest generalissimusem, on jest zwycięzcą wojny, on jest efektywnym menedżerem, który w związku z tym jakoby z Rosji z pługiem uczynił Rosję supermocarstwem. Ale tym nie mniej, on jest w tym kontekście imperialny” Cytat za: „100-летие Революции”, Левада-Центр, 14.11.2017 r. źródło: www.levada.ru/2017/11/14/100-letie-revolutsii/ (dostęp: 13.10.2023).

⁸⁰ Protojeriej Aleksander Sałtykow następująco opisał poglądy prawosławnych stalinistów-monarchistów: „Najbardziej wspaniałe w prawosławnych stalinistach, jest to, że oni całkowicie nie są komunistami. To nie komunizm, jest dla nich interesujący, a osobowość przywódcy. Stalina oni sobie wyobrażają jako »cara-bohatera«, który ratuje lud. [...] To, jakby to dziwnym nie było, współczesny wariant starej chłopskiej wiary w dobrego cara. Jak wiadomo, w Rosji chłopskie powstania miały prosty program — wybór dobrego cara: »Teraz car jest zły i otoczony złymi urzędnikami. Potrzebny jest nowy car otoczony dobrymi, ludźmi« [...] W ich patriotycznym, lecz niezbyt konsekwentnym wyobrażeniu znajduje się obraz »idealnego cara — potężnego i groźnego, ale jednocześnie wielkodusznego, sprawiedliwego...«”. Źródło: „Протоиерей Александр Салтыков о «православном» сталинизме”, 20.05.2013 r. Cyt. za: A. Филиппов, Протоиерей А. Салтыков, „Протоиерей Александр Салтыков о «православном» сталинизме”, Правмир, 20.05.2013 r., Cyt. za: www.pravmir.ru/protoierej-aleksandr-saltykov-otom-otkuda-v-cerkvi-storonniki-stalina-i-kto-oni-takie/ (dostęp: 13.10.2023).

⁸¹ Jak mówi Denis Wołkow: „Stalin jest „dobry” w lustrzanym rozumieniu dzisiejszego dnia: dziś tenże prezydent, ta sama elita robi co chce. Ludzie mówią: Za Stalina nie było takiej

nie kultu zwyczajstwa powodowało wzrost ukazywania przez rosyjską władzę Stalina w pozytywnym świetle, jednak nie przede wszystkim jako komunistycznego przywódcę, a jako silnego wodza i głównodowodzącego w WWO. Przykładem takiej interpretacji ze strony rosyjskich władz jest podręcznik Władimira Miedinskiego.⁸²

Rezultatem oportunistycznego podejścia rosyjskich władz i będących ich zwolennikami twórców kultury stało się narastanie poparcia dla Józefa Stalina wśród rosyjskiego społeczeństwa i mitologizacja jego postaci. Zaczęły pojawiać się coraz częściej i narastać lokalne inicjatywy jego upamiętnienia w postaci wznoszenia pomników w rosyjskich miastach⁸³ oraz utworzenie Centrum Stalina.⁸⁴ Wzrost jego popularności jest fenomenem współczesnej rosyjskiej pamięci kulturowej, gdyż jednocześnie jest to przykład spontanicznego odrodzenia się pewnych elementów radzieckiej pamięci kulturowej z epoki stalinizmu oraz przejaw tworzenia przez społeczeństwo nowych mitów wokół postaci historycznej w odpowiedzi na niezadowolenie tej części społeczeństwa ze współczesności. Było to możliwe na skutek zaniechania działań ze strony rosyjskich władz nakierowanych na przedstawieniu społeczeństwu historycznego — zgodnego z prawdą obrazu Stalina, co w konsekwencji potęgowało narastanie nostalgii za przywódcą z przeszłości. Przejawem tego było między innymi wzniesienie 95. pomników Stalina w czasie prezydentury Władimira Putina.⁸⁵ Dla porównania: w czasie prezydentury Borysa Jelcyna wzniesiono jedynie 5 pomników.⁸⁶ Do wzrostu popularności Stalina przyczyniło się również poparcie przez rosyjską władzę pozytywnej narracji historycznej o jego dyktaturze, co sprzyjało mitologi-

korupcji, elita nie odpoczywała na Malediwach, nie miała takich domów. Ludzie mówią: silna ręka — jest nie dla wszystkich, ona jest dla elity. Dzisiaj silna ręka jest potrzebna, ponownie, nie dla wszystkich, represje są potrzebne wobec tych, którzy kradną: oligarchów, ministrów.” Cyt. za: С. Медведев, „Возвращение генералиссимуса”, Радио Свобода, 12.09.2021 r., źródło: www.svoboda.org/a/vozvrashchenie-generalissimusa/31456588.html (dostęp: 13.10.2023).

⁸² В. Р. Мединский, А. В. Торкунов, История России. 1945 год — начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень, „Просвещение”, Москва 2023, s. 22.

⁸³ „При Путине установили 95 из 110 памятников Сталину”, 2.10.2023 r., źródło: www.severreal.org/a/pri-putine-ustanovili-95-iz-110-pamyatnikov-stalinu/32619970.html (dostęp: 27.12.2023).

⁸⁴ „«Достали Сталина из-под земли». В Барнауле открыли «Сталин-центр»”, Сибирь. Реалии, 19.12.2023 r., źródło: www.sibreal.org/a/dostali-stalina-iz-pod-zemli-v-barnaule-otkryli-stalin-tsentr-/32735940.html (dostęp: 27.12.2023).

⁸⁵ До października 2023 roku. Źródło: „При Путине установили 95 из 110 памятников Сталину”, Север.Реалии, 2.10.2023 r., źródło: www.severreal.org/a/pri-putine-ustanovili-95-iz-110-pamyatnikov-stalinu/32619970.html (dostęp: 27.12.2023).

⁸⁶ *Ibidem*.

zacji historii i pamięci kulturowej⁸⁷, a także stygmatyzacja organizacji, które dążyły do badania również negatywnych elementów historii swego państwa. Przykładem takiej organizacji jest „Memoriał”, która została uznana za zagranicznego agenta, a następnie zlikwidowana 28 lutego 2022 roku przez Sąd Najwyższy Federacji Rosyjskiej na wniosek Prokuratury Generalnej.⁸⁸

Ponadto z ograniczeniem swobody działania takich organizacji jak „Memoriał” i rozrostem oficjalnej pamięci pozytywnej, zmieniała się interpretacja pewnych wydarzeń historycznych w jej obrębie. Przykładem tego są w szczególności represje stalinowskie upamiętniane również przez Władimira Putina, który 30 października 2017 r. uczestniczył w odsłonięciu pomnika ofiar represji stalinowskich o nazwie „Ściana smutku” w Moskwie⁸⁹ lub składał wizytę w Muzeum Historii Gułagu.⁹⁰ Jednakże z czasem okazjonalna wcześniej aktywność władz rosyjskich w upamiętnianiu ofiar represji stalinowskich zaczęła słabnąć. Przykładem tego jest w szczególności zmiana narracji rosyjskiej władzy dotycząca zbrodni katyńskiej. W 2010 roku, w rezultacie katastrofy smoleńskiej, przedstawiciele rosyjskiej władzy podjęli pewne kroki w sprawie jej upamiętnienia. Ówczesny premier Władimir Putin wygłosił przemówienie w Katyniu, państwowa telewizja rosyjska wyemitowała film „Katyń” w reżyserii Andrzeja Wajdy⁹¹ 2 kwietnia 2010 roku w 70. rocznicę zbrodni katyńskiej.⁹² Duma Państwowa wydała uchwałę, uznając zbrodnie

⁸⁷ Władimir Miedinski stwierdził, iż należy jego zdaniem budować pozytywny obraz historii Rosji: „Jesteśmy zainteresowani tym, żeby fundament historyczny na którym buduje się nasze rozumienie przeszłości, a tym samym projekcja przyszłości, był twardy i obiektywny. Zniszczenie pozytywnego obrazu historycznej przeszłości ZSRR, które dokonano się w latach 80. i na początku 90. XX wieku, stało się jednym z kluczowych, jeśli nie najbardziej kluczowym zwiastunem jego rozpadu. W rezultacie zostało podważone zaufanie obywateli do instytucji państwa, nastąpiła dewaluacja wspólnych wartości, została utracona historyczna perspektywa. Rezultatem tego jest prawdziwość — rozpad państwa” „Владимир Мединский: Любая суверенная власть проводит свою историческую политику”, Российская газета — Федеральный выпуск: № 12 (6284), 21.01.2014 r. źródło: www.rg.ru/2014/01/22/istoria.html (dostęp: 27.12.2023).

⁸⁸ „Верховный суд России окончательно ликвидировал «Мемориал»”, BBC News Русская служба, 28.02.2022 r., źródło: www.bbc.com/russian/news-60557468 (dostęp: 13.10.2023).

⁸⁹ „Монумент «Стена скорби»”, źródło: www.gmig.ru/projects/monument-stena-skorbi/ (dostęp: 13.10.2023).

⁹⁰ А. Власик, М. Есипчук, Г. Напреенко, „«Это музей, идеально функционирующий, привлекательный» ЧТО НЕ ТАК С НОВЫМ МУЗЕЕМ ИСТОРИИ ГУЛАГА”, Colta, 7.11.2016 r., źródło: www.colta.ru/articles/art/12980-eto-muзей-idealno-funktsioniruyuschiy-privlekatelnyy (dostęp: 13.10.2023).

⁹¹ „По ТВ показали и обсудили «Катынь»: преступление НКВД не подвергалось сомнению”, Newsru.com, 3.04.2014 r., źródło: www.newsru.com/russia/03apr2010/katyn.html (dostęp: 13.10.2023).

⁹² „Президент РФ наградил польского режиссера Анджея Вайду орденом Дружбы”, Newsru.

katyńską za zbrodnie radzieckiego państwa totalitarnego.⁹³ Jednak już kilka lat później w Katyniu pojawiły się tabliczki informujące o radzieckich jeńcach wojennych z czasów wojny polsko-bolszewickiej, którzy zmarli z powodu chorób, będąc polskimi jeńcami. Celem była relatywizacja zbrodni katyńskiej i użycie jej w bieżącej polityce.⁹⁴ Wspierane w ten sposób przez rosyjskie władze zapominanie negatywnych wydarzeń z własnej historii i promowano obraz Rosjan jako zwycięzców lub ofiar (w tym przypadku ofiarami byli radzieccy jeńcy wojenni z czasów wojny polsko-bolszewickiej). Następnym etapem ewolucji interpretacji represji stalinowskich przez rosyjskie władze stał się w roku 2023 podręcznik historii autorstwa Władimira Miedinskiego, który je pochwała i usprawiedliwia.⁹⁵

Podsumowując pamięć kulturowa rosyjskiego społeczeństwa przeszła od 1991 roku znaczące przemiany — od ukształtowanych w czasach ZSRR zarówno oficjalnej, jak i indywidualnej pamięci do nowego, promowanego przez państwo modelu oficjalnej pamięci kulturowej, dążącego do wykluczenia pozostałych rodzajów pamięci. Oficjalna pamięć kulturowa tworzona w czasie prezydentury Władimira Putina ma na celu wzmocnienie jego legitymizacji, poprzez realizację postulowanej przez niego wizji historii Rosji — jak to sam określił — „nieprzerwanej”⁹⁶. Tym samym w rezultacie rzekomej „nieprzerwalności” historii jest ona postrzegana przez niego jako „jednolita”, niezależnie od formy ustroju w danej epoce i wyznawanych przez niego wartości. „Jednolitość” historii w konsekwencji prowadzi do jednolitości pamięci — każdy etap „jednolitej historii” niesie to samo przesłanie o ważności lojalności władzy i ten sam zbiór wartości, które propaguje obecna władza. Każdy etap przeszłej historii traci tym samym swoją istotę, gdyż staje się stopniowo zastępowany przez symulakrę „jednolitej historii” i dąży w ten sposób do stania się jednym spreparowanym „wspomnieniem”, niebędącym produktem naturalnego procesu zapamiętywania, który ze swej natury tworzy różnorodne wspomnienia.

com 10.04.2010 r., źródło: www.newsru.com/cinema/10aug2010/vaida.html (dostęp: 13.10.2023).

⁹³ „Госдума приняла заявление «О Katyнской трагедии и ее жертвах», 26.11.2010 г., źródło: www.duma.gov.ru/news/5093/ (dostęp: 13.10.2023). „Заявление Государственной Думой Katyнской трагедии и ее жертвах” Коммерсантъ, 26.11.2010 г., źródło: www.kommersant.ru/doc/1547722 (dostęp: 13.10.2023).

⁹⁴ А. Гурьянов, К. Коноплянко, „Военно-историческое беспамьятство”, Новая газета, 10.12.2020 г., źródło: www.novayagazeta.ru/articles/2020/12/10/88317-voenno-istoricheskoe-bespamyatstvo (dostęp: 13.10.2023).

⁹⁵ В. Р. Мединский, А. В. Торкунов, История России. 1945 год — начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень, „Просвещение” Москва 2023, s. 7.

⁹⁶ „Встреча с историками и представителями традиционных религий России”, Kremlin, 4.11.2022 г., źródło: www.kremlin.ru/events/president/news/69781 (dostęp: 13.10.2023).

Antoni Dieriabin

Selected Aspects of Contemporary Russian Cultural Memory

Abstract

The article “Selected Aspects of Contemporary Russian Cultural Memory” presents the influence of the Russian government on the changes in cultural memory in the 2000s and 2010s, and indicates some of their sources dating back to the era of Leonid Brezhnev and the 1990s. The analysis of cultural memory is inspired by the work of a German researcher of cultural memory, Aleida Assmann. The article discusses the transformation of the meanings of selected elements of Russian cultural memory, carried out by creating new symbols such as the ribbon of Saint George, or the transformation of the meaning of symbols such as Victory Day, once associated with communist ideology, into symbols associated with the conservative model of spiritual bonds (духовные скрепы). As a result, Russian cultural memory is created and strengthened by the Russian government as both the memory of the winners and the memory of the victims.

Keywords: cultural memory, Aleida Assmann, Russia, Victory Day.